

A SZENDREY JÚLIA-KUTATÁS MEGÚJÍTÁSA

SZALISZNYÓ LILLA

Szendrey Júlia összes verse

Kiad. Gyimesi Emese

Kortárs, Budapest, 2018., 305 oldal, 3000 Ft

Gyimesi Emese:

Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában

Szendrey Júlia, Petőfi Zoltán, Horvát Attila,

Árpád és Ilona

gyermekkori levelei, versei és játékaik 1840–1870

Magánkiadás, Budapest, 2019., 320 oldal, 3900 Ft

(Magyar Családtörténetek: Források 2)

Szendrey Júlia összes elbeszélései és meséi

Kiad. Gyimesi Emese

Szendrey Júlia-kutatás – Gyimesi Emese, Budapest, 2021., 189 oldal, [3500 Ft]

Gyimesi Emese:

Szendrey Júlia irodalmi pályafutása

Társadalomtörténeti kontextusok

Ráció, Budapest, 2021., 293 oldal, 3500 Ft

(Ligatura könyvsorozat)

Az elmúlt másfél évtizedben a klasszikus magyar irodalommal foglalkozó kutatók közül többen is úgy kezdték pályájukat, hogy doktori értekezésük megírásával párhuzamosan sajtó alá rendezték választott szerzőjük életművének egy meghatározó szövegcsoportját. Török Zsuzsa például, miközben disszertáció, majd monográfia formájában feltárta Petelei István írói pályájának kapcsolatát a különböző publikációs közegekkel, azt is feladatának tekintette, hogy kiadja a szerző valamennyi novelláját és családtagjaihoz írott leveleit. Bodrogi Ferenc Máté, miközben Kazinczy Ferenc „önkép-kollekciójának” értelmezésén dolgozott, bekapcsolódott a széphalmi mester életműkiadásának munkálataiba, Tóth Kálmán pedig Kis János emlékiratáról szóló disszertációjának megírásával egyidejűleg elkezdte a szuperintendens irodalmi és tudományos levelezésének kritikai igényű sajtó alá rendezését. Ilyen szakmai többoldalúság, többféle kutatói készséget követelő elkötelezettség jellemzi

Gyimesi Emesét is, aki egyrészt arra vállalkozott, hogy összegyűjtse, rendszerezze és kiadja Szendrey Júlia különböző közgyűjtemények között szétszóródott hagyatékát, másrészt feltárja és monografikus igénytel megírja az író irodalmi pályafutását. Eddigi, tizenkét évet felölelő alap kutatásairól négy könyv tanúskodik: *Szendrey Júlia összes verse* (2018), *Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában* (2019), *Szendrey Júlia elbeszélései és meséi* (2021), *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok* (2021).

Szendrey Júliával foglalkozni fiatal kutatóknak több szempontból is nehezített terep. Gyimesi Emesének először azzal kellett megküzdenie, hogy az életműnek az őt leginkább érdeklő része, a szépirodalmi művek feledésbe merültek, s összegyűjtésükhöz támogatást leginkább egy majdnem száz éve, 1928-ban megjelent árverési katalógus adhat.¹ A források feldolgozójaként a Szendrey Júlia-kutatás megújítására is neki kellett kísérletet tennie, elszakadva attól a többszörösen negatív képtől (hűtlen feleség, rossz háziasszony stb.), amely Szendrey Júliáról a kortársak levelei, versei nyomán még az után is erősen élt a köztudatban, hogy a kéziratok hagyaték közgyűjteménybe került és kutathatóvá vált. Az alap kutatások tartós hiánya miatt Gyimesi nemigen tudott előmunkálatokra támaszkodni, a teljes, különböző forrástípusokból álló kéziratok anyag biztos ismeretében neki kellett kimunkálnia azokat az értelmezési kereteket, amelyekben kirajzolódik, mennyire torz és egyoldalúvá teszi az író élet- és pályarajzát, ha azt elsősorban mások róla szóló írásai, és nem a keze

1 ■ *Szendrey Júlia levelesládájának kincsei. Szendrey Júlia ismeretlen naplója, Petőfi Sándor, Arany János stb. ismeretlen kéziratai.* Bev., jegyz. Mikes Lajos. Lantos, Bp., 1928.

2 ■ *Petőfi és Juliskája. Naplók, levelek.* Előszó Jókai Mór. Bev. és kiad. Róna Béla. Magyar Nők Lapja, Bp., 1894.

3 ■ *Petőfiné Szendrey Júlia költeményei és naplói.* Összegyűjt., bev., jegyz. Bihari Mór. Kunossy, Szilágyi és társa, Bp., 1909.

4 ■ *Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és haláloságán tett vallomása.* Előszó Bethlen Margit grófnő. Közzéteszik és feldolgozták Mikes Lajos, Dernői Kocsis László. Genius, Bp., 1930.

5 ■ *„Naponként árvárb”: Szendrey Júlia naplója.* Kiad. Ajkay Alinka, Szentes Éva. Editio Princeps, Bp., 2015.

6 ■ *Családi levelek: Szendrey Júlia élete, pályája és levelezése Szendrey Máriával.* Kiad. Ratzky Rita. Athenaeum, Bp., 2018.

7 ■ Lásd például: *Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok.* Szerk. Török Zsuzsa. Reciti, Bp., 2019.; *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920.* Szerk. Török Zsuzsa, Reciti, Bp., 2020.

8 ■ A kutatócsoport honlapja: <https://families.hu>

alól kikerülő források és szépirodalmi szövegek alapján alakítják ki.

Ha Szendrey Júlia nevét könyvcím tárgyszavaként beírjuk a mindenkori kötelespéldányokat őrző Országos Széchényi Könyvtár elektronikus katalógusának keresőjébe, 46 találatot kapunk: a legkorábbi munka 1891-ben, a legutolsó 2021-ben jelent meg. A felhozatal meglehetősen vegyes, túlsúlyban egyértelműen az ismeretterjesztő, népszerűsítő könyvek, szövegkiadások és életregények vannak. A tudományos igényű munkák száma elenyésző (Gyimesi Emese előtt monográfiát még senki sem írt Szendrey Juliáról), s a Gyimesi kiadásai előtt megjelent forrásközlések között alig találni olyat, amely új, korábban még nem publikált forrásokat is tartalmaz, illetve tárgyi magyarázatokkal segíti az egykorú primer szövegek befogadását. Az első *Petőfi és Juliskája* címmel és Jókai Mór előszavával jelent meg, benne Szendrey Júlia naplóinak részletei, Térey Mária-hoz írt levelei, illetve a függelékben néhány verse olvasható.² A korai időszakból kiemelendő Bihari Mór és Mikes Lajos munkája. Bihari 1909-ben, teljességre nem törekedve, közzétette a különböző sajtótermékekben megjelent verseket, elbeszéléseket, valamint a már korábbról ismert naplórészleteket.³ Mikes összeállítása 1930-ban már az eredeti kéziratokra támaszkodva a naplók mellett többek között Szendrey Júlia és Térey Mária 1845 és 1848 közötti teljes levelezését, az apjához írt utolsó levelét, második férjéhez, Horvát Árpádhoz írt utolsó üzenetét, valamint a második házasságkötésével és a halálával kapcsolatos anyakönyvi bejegyzéseket tartalmazta.⁴ Az utóbbi évek jelentősebb szövegkiadásai közé sorolható Ajkay Alinka és Szentés Éva közös munkája,⁵ valamint Ratzky Rita válogatása.⁶

A hagyatékban hol egy, hol más részét közreadó kiadások már sejtették ugyan, hogy a fennmaradt anyag sokrétű és változatos, akár több diszciplína számára is hasznosítható, nagyságrendje azonban csak Gyimesi Emese kutatásainak köszönhetően vált érzékelhetővé. A vegyes, szépirodalmi szövegeket (verseket, elbeszéléseket), meséket, fordításokat,

naplókat és magánlevelezést egyaránt tartalmazó iratanyag feldolgozásában komoly segítségére volt, hogy a hazai irodalom- és történettudományban az utóbbi évtizedben számottevő lendületet kaptak az írók jelenlétével és a családok (belső) életével kapcsolatos kutatások. Az irodalomtörténészek közül Török Zsuzsa fogta össze és intézményesítette a női íróknak, fordítóknak és lapszerkesztőknek a

kulturális életben kifejtett munkájára irányuló kutatásokat. A tárgyban 2015 óta két évente interdiszciplináris jellegű konferenciát szervez több tudományág művelőinek bevonásával, illetve az elhangzott előadások írott változatát tanulmánykötetbe szerkeszti és sajtó alá rendezi.⁷

A családtörténeti kutatások terén Erdélyi Gabriella történész kezdeményezett hasonlót: szintén több diszciplína kutatóinak együttműködésével „Magyar családtörténet a modernitás előtt: Gyermekkor és mozaikcsaládok a 16–19. században” elnevezéssel Lendület-kutatócsoportot hozott létre. A történészek, történeti demográfusok, irodalomtörténészek, történeti néprajzosok és művészettörténészek közreműködésével 2017 óta működő kutatócsoport számos konferenciát szervezett, valamint sorra jelennek meg az előadások

írott változatát, illetve a tagok önálló kutatásait tartalmazó kötetek.⁸ Gyimesi Emese a kezdetektől részt vett ezeknek a szakmai közösségeknek a munkájában, többször előadója volt a nők írói gyakorlatával foglalkozó konferenciáknak, *Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában* című forrásgyűjteménye pedig a családtörténeti kutatócsoport keretein belül életre hívott *Magyar Családtörténetek: Források* könyvsorozat részeként jelent meg.

A családtörténeti dokumentumokat felsorakoztató kiadvány nagyon izgalmas összeállítás, legnagyobb erénye, hogy gyermekek keze alól kikerülő írásokat ad közre, ilyesmi pedig nagyon ritkán áll a kutatók rendelkezésére. Emeli a kötet jelentőségét, hogy Gyimesi különböző forrástípusokat sorakoztat fel, s nem próbál olyasfajta súlyozási gyakorlattal élni, amely a Szendrey Juliától származó kéziratokat fontosabbnak mutatná a gyermekei, Petőfi Zoltán, Horvát Árpád,

Attila és Ilona által írottaknál. Megtaláljuk benne Szendrey Júlia 1840 és 1842 között szüleinek írt gyermekkori leveleit, Tomasekné Lauka Terézhez szóló két levelét (az egyik 1845-ből, a másik 1848-ból való), gyermekeinek egymáshoz írt leveleit, a Horvát Attila és Árpád által készített *Tarka Műveket*, amit a két fiú a korabeli sajtótermékeket utánozva kézírásos folyóiratnak szánt, illetve a négy gyermek verseit.

A kötet két részre tagolódik: a forrásokból kibontakozó témák bemutatása, rövid értelmezése után a levelek, a folyóiratszámok és a versek átiratai következnek. A különböző forráscsoportok közös metszéspontja Szendrey Júlia, akit a keze alól kikerülő leveleken keresztül cseperedő kamaszlánként, majd fiatal nőként és Petőfi feleségként, végül gyermekei levélváltása és versei révén Horvát Árpád feleségként és anyaként látunk. Gyimesi az első részben a legváltozatosabb értelmezési lehetőségeket sorakoztatja fel, hogy felhívja a figyelmet a szerzteágzó, több tudományág által is hasznosítható források tematikai sokoldalúságára. Ír például a Tánzer Lilla által működtetett lányiskoláról, a Szendrey–Horvát család otthoni (házon belüli) és városi térhasználatáról (cirkuszlátogatás, színházba járás), az ünnepnap

családi programokról és az ajándékozásról. A fejezetek nagyon érdekes szempontokra, összefüggésekre világítanak rá, noha az akár alapos tanulmányt is érdemlő témákat (valószínűleg a terjedelmi kötöttségek miatt) többnyire igen röviden mutatják be. A külön címekkel ellátott, tipográfiaiilag egymástól élesen elválasztott alfejezetek így némi hiányérzetet keltenek az olvasóban, különösen a kontextusukat illetően. „Az Afrikai nő még egyre felemelt helyárrakkal adatik”: *Színházlátogatás a Szendrey–Horvát családban* című részben Gyimesi például idézi Horvát Attila 1866. március 26-án Petőfi Zoltánnak írott levelét, „Az Afrikai nő még egyre felemelt helyárrakkal adatik, mihelyest el fognak mulni a felemelt árák mi is elmegyünk” (73. old.), viszont az idézet kontextusát Gyimesi csak részben fejti fel. A korabeli sajtó alapján annak utánajárt, hogy az emelt áras jegyek mennyibe kerültek, annak viszont már nem, hogy a későbbi

előadások jegyárait mennyire mérsékeltek (az adatok megtalálhatók az OSZK Színházstörténeti és Zeneműtárában, a Nemzeti Színház színlapgyűjteményében). Az idézet szerint tétje volt az árak, úgy tűnik, hogy a többfős család vagy takarékoskodott az ilyen jellegű kiadásokon, vagy pedig nem engedhette meg magának, hogy emelt díjas színházjegyeket vásároljon. (Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a Nemzeti Színházban a földszintre és a második emeletre még az 1860-as években is árultak gyermekjegyeket.) De az idézetből arra is következtethetünk, hogy a család alkalmi színházjáró lehetett, bérlettel feltehetően nem rendelkeztek (a jegyárak mérséklésével az opera bérletes előadás-ként is ment, de ők nem erre vártak), illetve hogy eszerint mindenféle színpadi műfaj érdekelt őket, a máshol említett prózai darabok mellett operát is szívesen néztek.

Gyimesi a leveleket betűhíven közli, szövegkritikai jegyzeteket viszont nem készít hozzájuk. Igaz, hogy olvasóbarát eljárással a levelek befogadását segítő magyarázatokat közül lábjegyzetben, ám ha áttanulmányozzuk a kötetet, kiderül, hogy ezzel a megoldással elvész a sajtó alá rendezőnek az az egyik – a „leveleim mindnyájatoknak írom”: *A levelezés materiális jellemzői, stílusa*

és funkciói című fejezetben említett – szándéka, hogy rámutasson a Szendrey és Horvát családban felnövő gyermekek írásgyakorlatára, íráshasználatára (a szövegkiadás bemutatásakor jelzi, hogy a helyesírási hibákat meghagyta). A szövegkritikai jegyzetek jól kiegészíthették volna mindazt, amit Gyimesi *A kéziratok lelőhelye és materiális jellemzői* című részben egy-egy kéziratról leírt. Horvát Árpád 1864. február 24-én Petőfi Zoltánnak írott leveléről például megtudjuk, hogy „előre meghúzott, szabályos, iskolás vonalakra van írva, a levélírás ebben az esetben a szépírásgyakorlás funkcióját is betöltötte” (259. old.). De a javítások, beszúráások, áthúzáások textológiai jelzése (a kötethez csatolt néhány levél digitális másolata mutatja, hogy voltak) az 1861 és 1868 közötti levelezésben követhetővé tette volna azt is, hogy miként alakult, fejlődött a növekvő és a levelezésbe egyre jobban belejövő gyermekek íráshasználatára, az

idő előrehaladtával hogyan, miben változott, csökkent-e hibáik, tévesztéseik száma.

A másik két szövegkiadás – a *Szendrey Júlia versei*, illetve a *Szendrey Júlia elbeszélései és meséi* – példamutatón igényes és textológiai-lag kiforrottabb, mint a forrásgyűjtemény. Mindkét kötet kritikai igénytel készült: a szövegeket betűhíven közlik, a magyarázó apparátusban pedig megtaláljuk a kéziratok közgyűjteményi helyét és jelzetét, az esetleges megjelenéseket, a szövegkritikai jegyzeteket, a különböző szövegváltozatokat és a tárgyi magyarázatokat. Gyimesi a szövegek összegyűjtésében teljességre törekedett, valamennyi fellelhető verset és verstörödéket (141), elbeszélést és mesét (24) közreadta. Szendrey Júlia a versek közül mindössze 29-et publikált, az elbeszélésekből és mesékből pedig 10-et. Általában ezek az írások kerültek be azokba a népszerű szövegkiadásokba is, amelyeknek a szerkesztői a primer források felkutatása nélkül, egymásra támaszkodva és hagyatkozva szépirodalmi műveket is közöltek. Gyimesi Emese alapkutatásai kellettek ahhoz, hogy kiderüljön, a különböző közgyűjtemények és sajtótermékek mennyivel több vonatkozó művet őriznek, illetve közöltek.

A versek között két nagyobb csoporttal találkozunk: létezik egy Szendrey Júlia kézírásában fennmaradt, feltehetően publikálásra előkészített versgyűjtemény, amely 49, évszámmal ellátott verset (első darabja 1854-ből, az utolsó 1865-ből származik) és 7 datálatlan verstörödéket tartalmaz, valamint ezeken túl fellelhető még 85 költemény és verstörödé. Gyimesi Emese úgy véli, a datált darabok és a teljes kéziratok anyag szisztematikus feltárása és feldolgozása alapján kikövetkeztethető, hogy téves az a korábbi feltételezés, miszerint Szendrey Júlia a Petőfivel kötött házassága alatt kezdett el verset írni. A versgyűjteményben összeírt művek kéziratának tanulmányozásával és ismertetésével aprólékosan felfeji keletkezésük és formálódásuk útját, vagyis magát azt az alkotói folyamatot, ahogyan Szendrey Júlia dolgozott a feltehetően kiadásra szánt versesköteten. A másik, nem összetartozó versanyagban befejezett költeményeket és ceruzával írt töredékeket egyaránt találunk. Több jel is arra mutat, hogy a privát íráshasználat dokumentumainak tekintsük őket: eltérő méretű, esetlegesnek látszó papírseletekre íródtak, a kéziratlapokon nemegyszer a mindennapi élettel kapcsolatos feljegyzések is olvashatók. Szendrey Júlia versei tematikailag nagyon változatosak (a halállal foglalkozó, belső nyugtalanságot idéző versek mellett markáns szerep jut az anyaság középpontba helyezésének, megéneklésének is), a leginkább a szentimentális költészet normáit követő és tovább örökítő darabok mellett még nótajelzésekkel ellátottakat is találunk, ami a korabeli közköltészet kutatása szempontjából is fontos és érdekes lehet.

A verseket tartalmazó, nagyon következetesen összeállított és felépített kötetben csak egy kötetrésszel, a szövegkiadási elvek ismertetése után álló *Szendrey Júlia életrajza* című fejezettel kapcsolatban merül fel kérdés. Ez a szakasz születéstől a haláláig követi végig az író nő életútját, valamennyi olyan eseményt tartalmazza, évszámokkal kiugratva, amelyek az egykorú vagy közel egykorú források segítségével datálhatók, rekonstruálhatók. Ilyen kronológiát általában monográfiákhoz szoktunk csatolni (ahogyan ezt Gyimesi Emese is teszi a *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok* című könyvében), bár problematikusnak elsődlegesen nem azért találom, mert a kritikai kiadás része (újítani mindig lehet), hanem azért, mert egy olyan szövegcsoporthoz kiadásában szerepel, amelynek esetében nincs jelentősége például annak, hogy „1846. november 18–19. Petőfi – miután azt mesélték neki, hogy Szendrey Juliának egy dzsidás főhadnagy udvarol, – bosszúból megkérte Prielle Kornélia színésznő kezét Debrecenben” (219. old.). Azt természetesen nem állítom, hogy az életút bizonyos eseményeinek (például a tanítatásnak, a naplóírásnak, a korban felülmúlhatatlan verstermést produkáló Petőfivel való kapcsolatnak, házasságnak) nem lehet relevanciája a versegyüttes kontextusában, de ezeknek inkább *A versíró Szendrey Júlia* című leíró, értelmező fejezetben lett volna a helyük. Ráadásul azokat az életeseményeket (gyermek születése), amelyek ténylegesen valamely vers keletkezéséhez vagy tematikájához kapcsolódnak, Gyimesi Emese be is építette a magyarázó jegyzetek közé.

A prózai írásokat gyűjtő másik kötet jól illusztrálja, hogy a kortársak mit és mennyit láthattak Szendrey Júlia írói ambícióiból. Ahogyan már korábban utaltam rá, az elbeszélések és mesék közlésére az író nő valamelyest jobban hajlott, mint verseinek megmutatására. Az első datált mű 1847-ben, az utolsó halálának évében, 1868-ban keletkezett vagy jelent meg. A fennmaradt 24-ből 8-nak nem lehet tudni a keletkezési idejét, bár egyes esetekben a tárgyválasztás bizonyossá teszi, hogy vagy az 1850-es, vagy az 1860-as években íródtak (*A kis Morzsa kutyácska önéletirata* címűben például a Szendrey Ignác által 1864-ben vásárolt rózsahegy nyaraló a helyszín). A művek terjedelmét, valamint megjelenésük helyét, idejét, gyakoriságát szemlélve érdekes látni, hogy Szendrey Júlia nem törekedett arra a korban széles körben elterjedt gyakorlatra, hogy történeteivel napokon át fenntartsa a közönség érdeklődését, figyelmét. A még életében közreadott tíz mű között csak három olyat találunk, amelyek hossza megkívánta, hogy folytatásos közlésben jelenjenek meg. Ám ezek között is csak egyszer fordult elő, hogy egy művet négy részletben adtak közre (*A huszár bosszúja*). Ha a hosszú történetmeséléstől való tartózkodás mellett még azt is figyelembe vesszük, hogy az egyes beszélyek és mesék mekkora időközökben követték egymást, világosan látszik, hogy Szendrey Júlia prózaíróként nemigen szerezhetett komolyabb

jövedelmet. Legaktívabb publikálási időszakának az 1850-es évek legeleje tekinthető: az 1850 novemberében megjelent *A huszár bosszúját* 1851 januárjában a *Kórházi jelenet*, ugyanezen év márciusában pedig az *Emlékezés barátémra* követte. Legközelebb 1858. február 14-én olvashattak tőle prózát. Ezt követően megint évekig nem jelentkezett semmivel, a soron következő mű, *A Mikulás* 1863. december 13-án jelent meg az Arany János szerkesztette *Koszorúban*.

Gyimesi Emese a fellelhető 24 művet tematikailag négy csoportra osztotta: egy részükben a szerelem és a halál kérdésköre fogalmazódik meg, önálló csoportot alkotnak az 1848–1849-es szabadságharc emlékét megidézők, néhányban a környezetüktől kirekesztett, bátor és különös lények válnak narrátorra, és mesélik el hányatott sorsukat, a többiekől kapott bántásokat vagy a családdal töltött minden napjaikat (*A szerencsétlen narancsfa*, *A jenyő és a vad-rózsza*, *A kis Morzsa kutyácska önéletirata*), továbbá vannak azok a történetek, amelyek a polgári családok életvitelébe (otthoni környezet, városi térhasználat) és gyermekeikkel való kapcsolatába engednek bepillantást. Az utóbbi csoportba sorolt *A Mikulást* forrásként felfogva Gyimesi Emese kitűnő elemzést írt az elbeszélésről. A történetben az édesanya gyermekeinek arra a kérdésére, hogy a Mikulás honnan hozza az ajándékokat, azt válaszolja, hogy a pesti belvárosban a piacon vásárolja meg őket. Gyimesi a tér elhelyezkedésének részletes bemutatásával rámutat arra, hogy Szendrey Júlia nem véletlenül választotta a piacteret helyszínül. A tér Duna felőli oldalán volt Szendrey Júlia fiainak iskolája, a piarista gimnázium, s maga a Városháza tér Pest legnépszerűbb és legelőkelőbb piacának adott helyet.

„Szendrey Júlia meséjének egy jelentős része kifejezetten az anyagi kultúrára, a Városház téri mikuláspiacon árult szemképráztató ajándékok részletgazdag leírására koncentrált. Az 1860-as években már nemcsak különleges gyümölcsöket és egyéb finomságokat kaphattak a jómódú családokba született gyermekek, hanem különféle játékokat is. *A Mikulás*-mese szerint a Városház téren pazar választék volt: rengetegféle babát, például hófehér báránycákát vezető pásztorlánykát, kéményseprőt, ezüst és aranyba öltöztetett püspökfigurát, hosszú szarvú, fekete ördögöt, bukfencező garabonciásdiákot, báli öltözkében hintázó dámát, valamint virágcsokrokat is árultak.” (154–155. old.)

De az ilyesfajta érzékeny és frappáns értelmezésen túl a kötet komoly érdeme az is, hogy Gyimesi Emese egy-egy feldolgozott téma intertextuális kapcsolataira is felfigyelt. Szendrey Júlia [*Május 11.*] és *Egy beteg nőnek végnapjai* című elbeszéléseiben a tetszhalottak kapcsán olyan retorikai megoldással él, amely Petőfi Sándor egyetlen regényére, *A hóhér kötelére* emlékeztet. Az *Emlékezés barátémra* című elbeszélésben Kölcsey Ferenc 1824-ben írt *Remény,*

emlékezet című versére található intertextuális utalás. Nekem mindezekhez *A kis Morzsa kutyácska önéletirata* című mese kapcsán az jutott még eszembe, talán nem véletlen, hogy így hívták a család kutyáját (a név biztosan nem kitaláció, a gyermekek írásaiban is Morzsaként említődik). Petőfi az 1848 februárjában írt *Anyám tyúkjában* megszólítja a szülők kutyáját: „Morzsa kutyám, hegyezd füled...”.

Keletkezését és funkcióját illetően eltér a többi elbeszéléstől az az 1858-as szöveg (*A „Pesti Napló” 61., 62. és 65-ik száma*), amely a Gyulai Pál *Pesti Napló*-ban kiadott úgymondott nőíró-vitához kapcsolódott, azzal kapcsolatban, hogy „mi a nők feladata az életben és az irodalomban” (*„Írónőink” cikksorozat: Flóra 50 költeménye. Andersen meséi*). Szendrey Júlia a vitában nemcsak írói ambíciói miatt vált érdekeltté, hanem azért is, mert a kritikus éppen az ő Andersen-fordításai, illetve Majthényi Flóra verseskötete kapcsán kezdett el azon tűnődni, hogy a nők leginkább csak magánemberként teljesíthetik be élethivatásukat, s ha a nyilvánosság elé lépnek, házi boldogságukat kockáztatják, veszítik el. Szendrey Júlia mondhatni visszakézből mér ellencsapást, s egy olyan történetet ír meg, amelyben éppen Gyulai Pál cikksorozata vet véget Beregi Péter és Klára házi boldogságának, sőt még egy korábban elfogadó, összetartó közösség életét is felkavarja. A házaspár egy vidéki kisvárosban él, és mind a férj, mind a közösség elfogadja azt, hogy Klára háziasszonyi teendői mellett írással is foglalkozik, s műveit nem az asztalfióknak, hanem a nyilvánosságának szánja. A boldog mindennapoknak Gyulai Pál cikksorozata vet véget, a férj ugyanis gyanakvással kezdi nézni feleségét, és a közösség is ellene fordul. A családi drámát azonban Szendrey Júlia nem fejezi be, helyette a történet az írónt kicsúfoló írószerek zajongásába csap át, „akik” csak akkor maradnak csendben, amikor a Gyulai Pált megidéző „csinos kis barna” fiatalember belép a szobába.

A szövegkiadásokkal párhuzamosan írt, *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok* című monográfia merőben újszerűen dolgozza fel a 19. század egy olyan emblematisz alakjának író voltát, akinek a megítélésében korábban nem a kulturális életben való szerepvállalás számított meghatározónak. A doktori disszertáción alapuló könyv a három kötetben közreadott szépirodalmi művek és források példaértékű értelmezésével nemcsak azt járja körül, hogy Szendrey Júlia a nyilvánosság előtt milyen művekkel jelentkezett, s miként reagált az előzőekben említett, női szerzők körül zajló sajtóvitára, hanem azt is, hogy bemutatkozása előtt mi jellemezte

9 ■ Petőfi Sándor *Levelezése, Függelék: vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok*. Kiad. Kiss József, V. Nyilassy Vilma. Akadémiai, Bp., 1964., 51. old. (Kiemelve az eredetiben.)

privát írásgyakorlatát, miként jutott el az első publikációig, illetve milyenek látták őt gyermekei íróként. Gyimesi a 13 fejezetre osztott monográfiában gondosan ügyelt arra, hogy az olvasó számára ne jelentsen hátrányt, ha nem ismeri a szintén az ő keze alól kikerülő szövegkiadásokat. Az előszót követően önálló fejezet foglalkozik a feltárt, rendelkezésre álló forrásokkal, és azoknak a módszertani megfontolásoknak a bemutatásával, amelyek alapján a rendkívül sokrétű anyag megszólaltathatónak tűnik. A monográfiát interdiszciplinaritás jellemzi, Gyimesi az irodalomtörténeti szakirodalom mellett erősen támaszkodik társadalom-, kultúra- és médiatörténeti munkákra is. A segítségükkel kialakított értelmezési keretek lehetővé teszik, hogy maximálisan kihasználja a kedvező forrásadottságokat; a gyermekek levelezésének, verseinek, a Horvát Attila és Árpád által szerkesztett *Tarka Műveknek* éppúgy helye van a narratívában, mint Szendrey Júlia magánleveleinek és szépirodalmi szövegeinek. Gyimesi a vonatkozó magyar és külföldi szakirodalmat behatóan ismeri, a felhasznált nyomtatott forrásokról és szakmunkákról számot adó irodalomjegyzék majdnem 30 oldalt tesz ki.

A monográfia számomra legérdekesebb fejezetei azok, amelyek Szendrey Júlia megítélésének történeti változásáról, íróvá válásának útjáról, Arany János Júlia-képéről és a Horvát gyerekek házi „folyóíratáról” szólnak. Az első értelmező fejezet tárgyalja azt, hogy a nyugatosok (Ady Endre, Schöppflin Aladár, Hatvany Lajos) milyen új Szendrey Júlia-képet alakítottak ki prózaszövegeikben. Az elődökhöz hasonlóan Szendrey Júlia őket is csak Petőfihez köthetően érdekelte: imázsának megteremtésében az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc alatt történeteknek, Petőfi eltűnésének és az özvegyiség státuszának tulajdonítottak jelentőséget. Általában kétféle női szerepmintát társították hozzá: az excentrikus modern nőt és az új típusú műzsáét. A „szorosan begombolkozott” XIX. századon ironizálva úgy ábrázolták Szendrey Juliát, mint aki az első modern nők között említhető, és aki megítélésének (a XIX. századdal ellentétben) a XX. században csak előnyére vált, hogy nem volt hajlandó a kortárs normákhoz, konvenciókhoz alkalmazkodni. Emancipált, excentrikus modern nővé faragták, akinek azok a tulajdonságai (rövid haj, szivarozás, férfiruha viselése), amelyeket a XIX. században furcsállottak, sőt elítéltek, a XX. század felől nézve pozitívumnak, merész újdonságnak számítottak. Herczeg Ferenc a bubifrizura megteremtőjének kiáltotta ki, azt írta róla, hogy ugyanolyan modern nő volt, mint a 65 évvel később született Bajor Gizi. Ez a fajta kultuszteremtés ugyan nemcsak árnyalta, hanem szinte az ellenkező végletbe lökte a megítélését, Szendrey Júlia írói mivoltát azonban nem segített közelebb hozni, történelmi alakként, a letűnt század legendás figurájaként került az érdeklődés középpontjába. Kapcsolódását az irodalomhoz kizárólag a Petőfihez kötődő műzsaszerepben ragadták meg, Ady és Hat-

vany például „őt tüntette fel az aktív, kezdeményező félnek, és Petőfit passzívnak, aki a lány mesterien használt csábereje által elszedítve hagyta behálózni magát” (47. old.).

Az írói pálya kibontakozásának kontextusában a kamasz-, majd fiatal lány mindennapi íráshasználata kerül előtérbe, a levélírás (1840-től), majd a rendszeres naplővezetés (1847-től). A *Szendrey Júlia mentális térképe és levélírói gyakorlata az 1840-es években* című rész az író Terey Máriával 1845 és 1848 között folytatott levélváltása alapján azt körvonalazza, hogy Szendrey Júlia milyen környezetben szocializálódott, pesti tanulmányait követően kamaszlánynak hogyan érzékelt és ábrázolta a Pest és vidék (Nagykaroly, Szatmárnémeti, Erdőd) közötti különbségeket, a különböző településeken milyen kulturális ingerek érték, milyenek mutatta Pestet diáklánynak és milyenek Petőfi Sándor feleségeként. Tánzer Lilla pesti lányiskolájában az alapkészségek (írás, számolás) elsajátítása mellett tanult illemtant, német nyelv és irodalmat, rajzolást, valamint vett tánc- és zongoróórákat. A Pestről 12 és 14 évesen hazaküldött leveleit a szerző itt nem mutatja be (ezekkel kapcsolatban a *Gyermekszemmel* című kötetet ajánlja az olvasó figyelmébe), pedig az íráság szempontjából érdemes lett volna kiemelni annak jelentőségét, hogy Szendrey Júlia íráshasználatának első terepe a levélírás volt. Noha az 1840 és 1844 között Pesten töltött időszakból csak 6 levelet ismerünk, kitűnik belőlük, hogy Szendrey Júlia a nevelőnő állandó ellenőrzése alatt vált rendszeres levélíróvá. Arra Gyimesi a *Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában* című forrásgyűjteményben hívja fel a figyelmet, hogy Tánzer Lilla a szülőknek Szendrey Júlia levelének végére írva üzent. Ez a gyakorlat azonban abból a szempontból is megfontolandó, hogy a nevelőnő magukat a leveleket is átnézthette, ellenőrizhette, hogy folyamatosan fejlessze, csiszolja neveltjei levélírói gyakorlatát.

A *Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata* című fejezet a cím láttán talán kevésbé tűnik érdekesnek, mint a többi rész, amelyekben Gyimesi korábban alapos elemzés alá nem vont forrásokat szólaltat meg. Elolvasása azonban meggyőzi az olvasót arról, hogy itt is felszínre kerülhetnek olyan összefüggések, amelyekre ennek a kontextusnak az ismerete nélkül nem is gondolnánk. A fejezet négy időszakot elkülönítve vizsgálja Arany János viszonyát Szendrey Juliához, amelyek közül most az elsőre, a megismerkedésük idejére térek ki. Arany számára Szendrey Júlia a kezdetektől különösnek tetszett, nem azt a nőideált testesítette meg, amelyet ő feleségként ideálisnak gondolt. Gyimesi Arany leveleiből azokat a passzusokat idézi, ahol a költő a feleségéről mesél Petőfinek: „az én nőm se nem fest, se nem zongoráz, se nem öltözik tízszer napjában: de Petőfit olvas, jó anya, s jó magyar gazdasszony, t. i. a miből van. Majd főz olyan töltött káposztát, hogy édes anyád is *csak olyat* főzhetett, s tudom, Pesten, nem ettél olyat, mióta verseid első füzeté megjelent.”⁹ Az 1847.

február 28-án kelt levélből idézett részlet túlmutat a feleség bemutatásán, erre azonban a monográfia már nem utal. Arany ugyanis azt sejteti, hogy Petőfi édesanyját (akivel személyesen csak 1848-ban találkozott) Ercsey Juliannához hasonlóan képzele el, illetve már ebből a Szendrey Júlia megismerése előtt írt leveléből is kitűnik, hogy alighanem voltak előítéletei azzal a nőtípussal szemben, amelyik a gazdasszonyi teendők helyett festéssel, zongorázással és divatos öltözködéssel tölti a napjait. Azzal kapcsolatban, hogy Arany személyesen Szendrey Juliának milyen (nem elég házias, nem elég gondos) oldalát ismerte meg először, Gyimesi Emese azt az Arany-levelet hozza példának, amelyben a költő tételesen megírja, hogy a Petőfi házaspár a nagyszalontai látogatás alkalmával mi mindent felejtett náluk.

Feljegyzése azon ingó vagyonoknak, melyeket Petőfi Sándor 3 megye táblabírája, és nője mult October 31 ^{én} szegény célámon feledni méltóztattak.		
sorszám	Az ingó-bingó vagyon megnevezése.	darab-szám
1.	Egy napernyő, rojtokkal, női vagyon	1.
2.	Egy két vasú, fekete szarvnyelű tollkés	1.
3.	Egy hüvelyknyi hosszúságú, alsó végén eléggé elkopott, felsőn elfaragott s rágcsált irón, magyarul plajbász (hihetően a k. komámasszonyé)	1.
4.	Lázár Miklós költeményei, melyekben egy pár kanonokhozi forró szerelme megénekeltetik	2.
	summa summarum	5. ¹⁰

A könyv legizgalmasabb fejezete a „Mama meséit kiadják” – *Nyilvános és a privát szféra összjátéka a Szendrey-Horvát család írásgyakorlatában* című. A 14 éves Horvát Attila és a 10 éves Horvát Árpád által készített és szűk családi olvasmánynak szánt *Tarka Művek* értelmezése azért került bele a kötetbe, hogy látszódjék, maguk a gyermekek milyennek látták édesanyjukat ironiként. Gyimesi a kéziratot folyóirat kapcsán felfejti azokat a sajtó- és médiatörténeti kapcsolódásokat, amelyek hatására a két fiú kitalálhatta a lap szerkezeti felépítését, tematikáját. Az angolul is tanuló Horvát Attila szerkesztőként a Brown Tom, a főmunkatársként működő Horvát Árpád pedig a Black Dick nevet választja. 1865 karácsonya és 1866. január 28–29. között hét lapszámot készítettek (vagy legalábbis ennyi maradt fenn), s mint minden megszűnő lap, az utolsó számban azon sajnálkoztak, hogy a fogyatkozó érdeklődés miatt kénytelenek a lap

kiadását beszüntetni. A *Tarka Művek*ben olvasható írásokból rendkívül pozitív Szendrey Júlia-kép bontakozik ki. Egy olyan édesanya, aki rendszeresen meséket ír a gyermekeinek, aki beszél nekik arról, hogy írói ambíciói vannak, illetve aki arra inspirálja őket, hogy olvassanak minél többet és többfélét. Gyimesi a kéziratot folyóirat rovatai alapján azt feltételezi, hogy a gyerekek ismerhették, olvashatták a *Fővárosi Lapokat*, a *Nefeletset*, a *Családi Kört*, a *Magyar Nők Évkönyvét* és a *Gombostűt*. Édesanyjuk kapcsán utalnak az olvasottságára, s mint a fejezet címévé emelt idézetből kitűnik, büszkéek arra, hogy Szendrey Júlia Andersen-fordításai megjelennek. Emellett arról is számot adnak, hogy tudnak a még 1863-ban is a nagy hévvel folyó, nőírókkal kapcsolatos vitáról. Ennek kapcsán jelzik, hogy semmi kivetnivalót nem találnak abban, ha egy édesanya a nyilvánosság előtt írónként is megmutatkozik. Ugyanakkor átvesszük az újságokból azt a véleményt, hogy a nők szerzőként akkor szolgálhatják leginkább a köz javát, ha meseíróként működnek.

Gyimesi Emeséről először talán akkor lehetett sejteni, hogy képes lesz új nézőpontból szemlélni Szendrey Júlia életútját és írói pályafutását, amikor 2014-ben a *Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről* című kötetben közreadott írásában a Szendrey-naplók 1847 októberéig írott részeinek első, 1847-es *Hazánk-* és *Életképek*-beli megjelenését, Petőfi és Jókai Mór promotáló ténykedését tárgyalta.¹¹ Már ebben a tanulmányában sem riadt vissza attól, hogy megkérdőjelezze a korábbi szakirodalom állításait, a Szendrey Juliáról alkotott rendkívül egyoldalú, Petőfi-központú képet, illetve azt is világossá tette, hogy a továbblépéshez nem elegendő ismeri és újraolvasni a hagyaték nyomtatásban elérhető részét, szükség van a még kéziratban lévő anyagok összegyűjtésére, feldolgozására is. Az általa kezdeményezett és megvalósított rehabilitáció méltánylandón nem arra törekszik, hogy Szendrey Juliát felmagasztalja, valamint hogy az eddig többnyire olvasatlan békességben nyugvó szépirodalmi alkotásai révén az irodalmi kánon magas régióba helyezze. Arra törekedett, hogy Szendrey Júlia teljes hagyatékának ismeretében megtisztítsa képét a mítoszoktól, kultuszoktól, a negatív és a pozitív sztereotípiáktól egyaránt. Az itt bemutatott négy könyvben végig tudta tartani magát ahhoz az elképzeléséhez, hogy Szendrey Juliáról megírható egy Petőfitől sok esetben függetleníthető irodalomtörténeti narratíva. Gyimesi Emese munkáinak köszönhetően mára bebizonyosodott, hogy Szendrey Júlia sokkal izgalmasabb szereplője és alkotója a XIX. századnak, mint ahogyan azt Petőfi árnyékában szemlélve az elődök gondolták. □

10 ■ Uo. 107. old.

11 ■ Gyimesi Emese: „Iparlovagok” Szendrey Júlia életműve körül. Szendrey Júlia 1847-es naplópublikációinak kontextusai. In: *Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*. Szerk. Szilágyi Márton. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2014, 103–121. old. E tanulmány természetesen a monográfiában is helyet kapott.